

НАРОДНА МЕДИЦИНА І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

Фото люб'язно надано автором

**ІГНАТЕНКО
ІРИНА ВАСИЛІВНА,**
кандидат історичних наук,
доцент кафедри етнології
та краєзнавства історичного
факультету Київського
національного університету
ім. Тараса Шевченка

Наші предки відчували нерозривний зв'язок духу й тіла з силами природи. Тільки ті, хто «знав», «відав» їх, були для українців лікарями тілесних і душевних недуг. Подолати хворобу, скориставшись рослиною чи цілющим словом і подарувавши сили та віру, — за це їх шанували й остерігалися. З перших вуст ця книга розповість про традиції медицини та магії, які дивують, вражають і вчать поваги до мудрості народу та рідної землі. Авторка ділиться з читачами зібраними нею оригінальними текстами поліських лікувальних замовлянь та родинними рецептами лікування, які передаються в народі з покоління в покоління.

- Природні сили трав і дерев, городи-ни та збіжжя
- Таємниці козаків-характерників
- Секрети знахарів, чаклунів та відьом
- Цілющі обереги для людини й оселі
- Тексти замовлянь із вуст поліських знахарів

www.bookclub.ua
ISBN 978-617-12-1549-8

9 786171 215498

ІРИНА ІГНАТЕНКО

НАРОДНА МЕДИЦИНА
І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ІРИНА ІГНАТЕНКО

НАРОДНА МЕДИЦИНА І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ВІРУВАННЯ ♦ МІФОЛОГІЯ ♦ СВИТОГЛЯД
ТАЄМНИЦІ ЗНАХАРСТВА ♦ ЗАМОВЛЯННЯ

КЛУБ
СІМЕЙНОГО
ДОЗВІЛЛЯ

НАРОДНА
МЕДИЦИНА
І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ІРИНА ІГНАТЕНКО

НАРОДНА МЕДИЦИНА

І МАГІЯ УКРАЇНЦІВ

ХАРКІВ **КЛУБ**
2016 **СІМЕЙНОГО**
ДОЗВІЛЛЯ

УДК 39(477)
ББК 63.5(4УКР)
I-26

Жодну з частин цього видання
не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі
без письмового дозволу видавництва

Художник *Олександр Сорудейкін*

Дизайнер обкладинки *Юлія Сорудейкіна*

Науково-популярне видання

ІГНАТЕНКО Ірина

Народна медицина і магія українців

Керівник проекту *В. В. Столяренко*
Завідувач редакції *К. В. Новак*
Відповідальний за випуск *І. Г. Веремій*
Художній редактор *Ю. О. Сорудейкіна*
Технічний редактор *В. Г. Євлахов*
Коректор *Н. Я. Радченко*

Підписано до друку 04.10.2016. Формат 60х90/16. Друк офсетний.
Гарнітура «Minion Pro». Ум. друк. арк. 20.
Наклад 10 000 пр. Зам. № .

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
Св. № ДК65 від 26.05.2000
61140, Харків-140, просп. Гагаріна, 20а
E-mail: cor@bookclub.ua

Віддруковано у ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»»
61012, м. Харків, вул. Різдяна, 11.
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011 р.
www.globus-book.com

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2016
© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2016

ISBN 978-617-12-1549-8

*Моїй бабусі Ганні, прабабусі Агафії
та всім жінкам мого роду,
які «знали» та лікували людей,
присвячую*

ВСТУПНЕ СЛОВО

Таємницями знахарства я була оточена змалечку й на власні очі не раз пересвідчувалася в ефективності методів народної медицини.

Мій рід веде до житомирського Полісся, а жінки по роду матері «знали», тобто лікували людей.

Величезний вплив на мій світогляд та любов до старовини, фольклору, народної культури справила моя бабуся — Ганна Михайлівна Будник (у дівочтві Трубець, роки життя: 1913—1999). Це була людина широкого світогляду; вона знала й співала багато пісень, була неперевершеною оповідачкою, знавцем різноманітних звичаїв та обрядів, носієм народної мудрості. Крім того, вона (як кажуть на Поліссі) «знала», тобто лікувала людей. Моя бабуся була спадкова поліська шептуха, яка перейняла народно-лікарські знання від своєї матері, а та — від своєї.

Її знали не тільки в рідному та навколишніх селах, а й у районі, області й навіть у Києві. Потік людей був нескінченним, вона дуже втомлювалась, але нікому не відмовляла в допомозі, до того ж не призначала ціну за лікування. Найціннішою платою для неї була вдячність вилікуваних нею хворих.

Бабуся Ганна досконало володіла народно-лікувальною практикою та мала глибокі знання. Здається, не було жодної «ірраціональної» (магічної) хвороби, якої вона не вміла б лікувати: *викачувала ляк, вишиптувала підвій, виливала дане*, лікувала *чорну хворобу* (епілепсію), *спалювала рожу, ставила золотнік, виливала волос* та багато-багато іншого.

Закінчивши історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка, я вступила до аспірантури, і єдина тема, яка мене глибоко цікавила для наукового дослідження, була народна медицина.

Власне, тема моїх зацікавлень передбачала насамперед опитування носіїв магічних, сакральних знань та вмінь, людей, які «знають». Так, 2003 року розпочалася моя дорога в експедиційне поле, і рік за роком у моєму «польовому» кошику накопичувалися безцінні скарби — інтерв'ю з народними лікарями¹.

Основний масив мого польового матеріалу в 2003—2006 та 2011 роках був зібраний на Поліссі², як наслідок — написана на опублікована монографія, що декілька разів перевидавалася³. Саме вона й стала базою для цієї книги, що правда, значно розширена та доповнена.

Крім Полісся, я проводила етнографічні опитування в селах Черкащини (2007 р.), Херсонщини, Дніпропетровщини, Миколаївщини (2013 р.), АР Крим

¹ Польові матеріали зібрані мною в складі експедицій з працівниками Національного музею народної архітектури та побуту Пирогово (2003 р.); Державного центру захисту від техногенних катастроф (2003—2006 та 2011 рр.); НЦНК «Музей Івана Гончара» (2013 р.); зі студентами-етнологами історичного факультету КНУ імені Тараса Шевченка в межах етнографічної практики (2007, 2012 р.).

² Центром Поліського краю, його ядром, є територія басейну річки Прип'ять та її правих приток. Це насамперед такі терени: Ратне — Іваново — Береза — Іванцевичі — Гванцевичі — Старобин — Птича — Мозир — Єльськ — Словечне — Олевськ — Сарни — Костопіль — Ковель — Ратно. Етнографи розрізняють Полісся за етнічною ознакою: «українське», «білоруське», «російське» та «польське» (люблінське), можна констатувати, що вся територія окресленого ареалу (за винятком білоруської Мозирщини) належить саме до українських етнічних земель, так само як і етнічні землі, що наразі входять до Польщі: Південна Берестейщина, Люблінщина, Побужжя, Південне Підляшся.

³ Народна медицина українців Середнього Полісся: традиції та сучасність (на польових етнографічних матеріалах). — Кам'янець-Подільський: «Медобори—2006». — 2013. — 336 с.; 2-е вид. — К.: «Інтелектуальна книга», 2015. — 336 с.: іл.

(с. Берегове Бахчисарайського р-ну, 2012 р.)¹. Крім власних етнографічних досліджень, для написання цієї книги також залучила польові матеріали з інших теренів України, зібрані моїми колегами-етнологами.

Зібрані, упорядковані та опрацьовані польові матеріали, як безцінне джерело народної мудрості, я подаю наприкінці до кожного розділу цієї книги, адже саме вони і є найбільшою її вартістю, бо, на відміну від наукових теорій та концепцій, не старіють і не втрачають актуальності, а навпаки — з плином часу їхня цінність тільки зростає. Про особливості етнографічних опитувань, правила збирання експедиційного матеріалу та інші польові цікавинки й секрети збирацької роботи допитливий читач може дізнатися у моїй післямові наприкінці цієї книги.

Отже, щиро сподіваюся, що ця книга стане як захопливим читанням про вірування наших предків, так і корисною порадицею у деяких життєвих ситуаціях!

¹ Перелік обстежених сіл подано наприкінці книги.

ВІРУВАННЯ,
МІФОЛОГІЯ,
СВІТОГЛЯД

МАГІЯ ТА ЛЮДИ: ЗНАХАРІ, ЧАКЛУНИ, ВІДЬМАКИ ТА ІНШІ ОСОБИ, ПРИЧЕТНІ ДО МАГІЇ

Чи не найбільше вірувань, переказів, легенд українців пов'язано зі *знахарями* та *чарівниками*, особами, які в народній уяві наділялися особливими здібностями¹. Як вірили пращури, вони могли лікувати та насилати хвороби, передбачати події, впливати на погоду, перетворюватися на тварин і птахів, замовляти різні предмети тощо.

Незважаючи на різноманіття функцій, якими їх наділяла народна уява, була між ними суттєва відмінність: знахар діяв за допомогою знань та сил, отриманих від Бога, *насамперед лікував фізичні та психічні хвороби (!)*, а також допомагав у вирішенні різних господарчих, побутових, сімейних проблем тощо.

Чаклун виступав більше як втілення зла, особа, діяльність якої ґрунтувалася на зв'язку з нечистою силою, «запродаванні душі чорту» і спрямовувалася на заподіяння зла, наслання недуг, лих, тяжких фізичних і психічних хвороб тощо. Вірили, що саме чаклун спроможний перетворювати людей на тварин (найчастіше вовків), насилати на подружжя неплідність; розсварю-

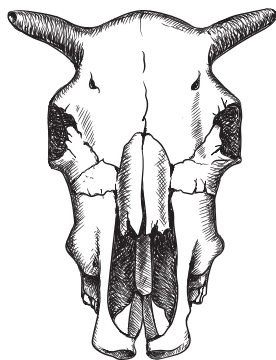
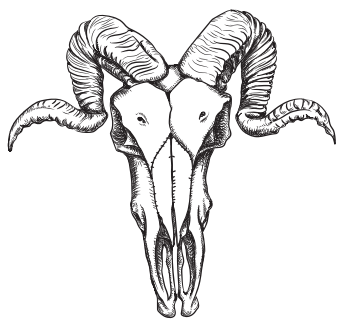
¹ Термінологія на позначення «знаючих» людей дуже різноманітна, має свою регіональну специфіку та хронологічні рамки вживання. Так, у давньоруських пам'ятках української мови їх найчастіше репрезентують найменування «волхв-вещок», «ворожит-ворожка», «целитель», «лекарь/лекарка», «баба», «чаровница/чаровник», «чародейка / чародей», «вещок», «шепотница» тощо. Назви «знахар» та «чаклун» характерні для більш пізнього часу. Найчастіше ці особи згадуються під такими назвами в етнографічній літературі та публікаціях XIX ст. Щоб не плутатись у назвах, у цій книзі терміни «знахар» та «чаклун» вживатиму і я.

вати між собою людей; псувати худобу; «робити» на смерть тощо.

Важливо зазначити, що «знаючих» (як знахарів, так і чаклунів) завжди боялися й поважали, чому є багато свідчень із різних регіонів України. Наведемо для прикладу декілька:

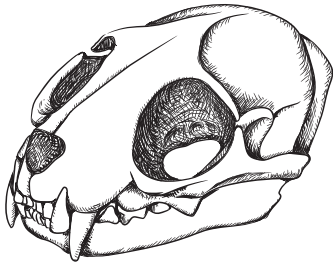
«...В разных селах встречаются старики и старухи, которые сльвут колдунами и знахарьками. Иные гордятся и пользуются такой славой. Их побаиваются; им платят за советы»¹, «За свои чрезвычайные таинственные знания они пользуются большим уважением»²; «Ворожки й ворожбити користуються великою пошаною, і до їхньої поради звертаються у всяких нещасних випадках і пошкодженнях»³; «Он пользуется почетной известностью не только в своем селе, где общество приняло на себя уплату всех его повинностей и выдает ему вознаграждение, но и по соседству верст

¹ Сумцов М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України / Упоряд., підгот. тексту, передм., післям. та прим. М. М. Красікова. — Х.: АТОС, 2008. — С. 295.

² Коваленко Г. О народной медицине в Переяславском уезде Полтавской губ. // Этнографическое обозрение, 1891. — № 2. — Кн. IX. — С. 147.

³ Кайндль Р. Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. — Чернівці, 2000. — С. 121.

на 20»¹; «Относятся к нему (знахарю — I. I.) с большим почтением, отвечивают земные поклоны и целуют ему руки»²; «Вообще тип знахаря в Украине, насколько можно судить по некоторым письменным свидетельствам и рассказам народа, был тип весьма почетный»³.

За народними уявленнями, представники обох категорій могли бути природженими або навченими, причому сильнішими вважалися саме перші. Українці вірили, що можна було народитися зі схильністю до знахарства та чаклування. Важливими були день, час і навіть хвилини народження дитини, адже вони програмували її подальше життя. Знахарським днем вважався понеділок. Вірили, що дитина, народжена цього дня, у майбутньому може стати знахарем.

Вроджена здатність до чаклування, як вірили в народі, могла бути закладена неправильною репродуктивною поведінкою батьків.

¹ Сумцов Н. Очерки народного быта // Из этнографической экспедиции 1901 г. по Харьковскому уезду Харьковской губернии. — Харьков, 1902. — С. 53.

² Лекарь-знахарь в Нижинском уезде // Киевлянин. — 1875. — № 115. — С. 2.

³ Пантюхов И. Местная народная медицина // Киевлянин. — 1875. — № 23.

Полягала вона передусім у порушенні батьками заборон на статеві зносини під час чотирьох річних постів, пісних днів (середа, п'ятниця), напередодні та під час великих православних свят, поминальних днів. Зачата у такий період дитина вважалася схильною до лихих справ, у тому числі чаклунства.

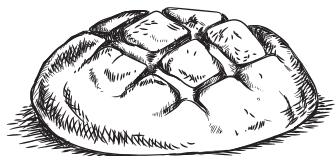
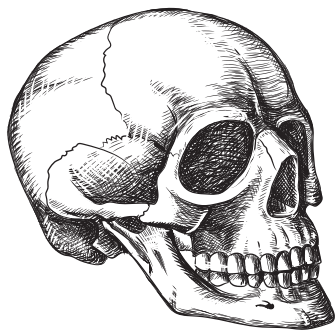
Переказували, що «поганою на очі» й зурочувати буде та людина, яку мати двічі віднімала від грудей, а якщо тричі, то взагалі матиме «смерте» око.

Цікаві перекази про навчання знахарського ремесла вже у дорослому віці. Переказували, що знахарство передається в основному «по крові», «по роду».

І водночас вірили: власного бажання лікувати — замало, потрібні відповідні здібності. Цікаво, що особливими здібностями також наділяли «межових» дітей: перших й останніх у сім'ї.

До речі, учень мав перейняти від учителя знання за один раз. Якщо ж це в нього не виходило, його вважали нездатним до знахарства.

Побутувало вірування, що знання такого роду будуть краще засвоюватись, якщо людина, яка вчиться, тримає свого вчителя за руку: якщо вчителька — жінка, то учневі слід тримати її за спідницю.

ЗМІСТ

Вступне слово	7
ВІРУВАННЯ, МІФОЛОГІЯ, СВІТОГЛЯД	11
Магія та люди: знахарі, чаклуни, відьмаки та інші особи, причетні до магії	12
Магія лікування хвороб.....	60
Магія оберегів	126
НАТУРАЛЬНА НАРОДНА МЕДИЦИНА.....	157
Трави.....	158
Дерева.....	187
Городина.....	198
Ягоди та гриби.....	213
Зернові культури	221
Засоби мінерального походження: глина, сіль, земля	225
Лікувальні засоби тваринного походження.....	231
Післямова: як опитувати знахарів, або Декілька слів про роботу етнолога «в полі»	238
ТЕКСТИ ЗАМОВЛЯНЬ ІЗ ВУСТ ПОЛІСЬКИХ ЗНАХАРІВ.....	249
Список використаної літератури	310
Обстежені села	317

• за телефонами довідкової служби
(050) 113-93-93 (МТС); (093) 170-03-93 (life);
(067) 332-93-93 (Київстар); (057) 783-88-88

• на сайті Клубу: www.bookclub.ua
• у мережі фірмових магазинів
див. адреси на сайті Клубу або за QR-кодом
Надсилається безоплатний каталог

**Запрошуємо авторів, перекладачів,
художників, редакторів до співпраці**

e-mail: publish@bookclub.ua

**Для гуртових
клієнтів**

Харків

тел./факс +38(057)703-44-57
e-mail: trade@bookclub.ua
www.trade.bookclub.ua

Київ

тел./факс +38(067)575-27-55
e-mail: kyiv@bookclub.ua

Одеса

тел./факс +38(067)572-44-28
e-mail: odessa@bookclub.ua

Ігнатенко І.

I-26 Народна медицина і магія українців / Ірина Ігнатенко. — Харків :
Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. — 320 с.

ISBN 978-617-12-1549-8

УДК 39(477)
ББК 63.5(4УКР)